

Boda Zoltán

Az emberölés kriminálpszichológiai megközelítése

Criminal psychological approach of homicide

Absztrakt

2019. év végén óriási médianyilvánosságot is kapó, közmegebotránkozást keltő győri gyermekgyilkosság kapcsán érdemes lehet azzal foglalkozni, hogy ilyen és akár más hasonló emberölések háttérében mi állhat. Az emberölés bűnügyi lélektanát, az ehhez kapcsolódó pszichológiai és kriminálpszichológiai elméleteket vetettük górcső alá. A kriminális személyiségzavar vagy a kriminális veszélyeztetettség közös sajátosságai a személyiség általános éretlensége (a személyiségfejlődés elakadása, a személyiség sérülése következtében) és a nagy intenzitású agresszív telítettség, valamint annak társadalmilag elfogadhatatlan levezetése. Mindezekhez társul a morális defektus, azaz a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiánya vagy súlyos torzulása.

Kulcsszavak: emberölés, deviancia, erőszak, neurotikus, pszichopata

Abstract

As a result of the scandalous child homicide in Győr (year 2019), which case got a high publicity in the media, we decided to deal with the following question: what reasons could lie behind such homicides. We studied the criminal psychology of homicide and also tried to observe the connecting psychology-related questions. As a result of our study, we identified that the common specialty of criminal personality disorder and criminal endangerment is the general immaturity of personality (as a result of obstruction in personality development and harm of personality) and the high intensity of aggressive behaviour whose deduction is rejected by the society. On the top of the foregoing comes the moral defect of the perpetrator, which means the lack or severe distortion of moral rules governing his or her behaviour.

Keywords: homicide, deviance, violence, neurotic, psychopath

A kriminálpszichológia jelentése, célja, az elkövetők osztályozása

A kriminálpszichológia röviden bűnügyi lélektant jelent ([URL1](#)). Részletesebben megfogalmazva a kriminálpszichológia „... olyan alkalmazott lélektani szakágazat, amely a bűnelkövető, a bűncselekmény és a bűnözés elleni harc (megelőzés, bűnüldözés, büntetés-végrehajtás és rehabilitáció, illetve utógondozás) pszichológiai kérdéseivel foglalkozik.” (Popper, 1984). A kriminálpszichológia célja tehát az, hogy a lélektan törvényszerűségeire építve segítse feltárni a bűncselekmény és a bűnelkövető indítékait, valamint a bűncselekmény elkövetésének módozatait és következményeit, vizsgálva a bűnelkövető és a büntett, a büntető igazságszolgáltatás, valamint a bűnmegelőzés egyes kérdéseit. Azonban határozottan meg kell különböztetnünk azt, hogy „a bűnözéssel mint társadalmi tömegjelenséggel” foglalkozunk, vagy pedig „az egyedi bűnelkövetéssel kapcsolatos pszichológiai kérdéseket vizsgáljuk” (Popper, 1984). Az első esetben *szociál-kriminálpszichológiáról* beszélhetünk, amely „a bűnözés társadalomlélektani feltételeit kutatja”, második esetben pedig objektív kriminálpszichológiáról, amely „az egyedi bűnözővé válás pszichológiai folyamatát és jellegzetességeit tárja fel” (Csondorné, 1996), és értelemszerűen magában foglalja a bűnmegelőzés, prevenció pszichológiai kérdéseinek és módszereinek vizsgálatát is. A Popper Péter által kidolgozott szakágazati rendszer szerint a fenti kérdések a kriminológiai pszichológia vizsgálódásának fő tárgyát képezik (Popper, 1984).

A kriminológiai pszichológia Popper Péter rendszerében a kriminálpszichológia első szakágazata. Emellett még két további vizsgálódási területet, szakágazatot érdemes megkülönböztetnünk. A második szakágazatra a következő megnevezések ismertek a szakirodalomból: kriminalisztikai pszichológia (Popper), amely „a bűnüldözés nyomozási és bírói szakaszának, a felderítésnek pszichológiai problémáit kutatja”; szubjektív kriminálpszichológia (Gross), amely „az elkövetett bűncselekményfajták, a felderítés, valamint a bírói eljárás pszichológiai problémáit vizsgálja”; és lényegében hasonló jelentéssel bírnak az igazságügyi pszichológia (Nass) és a bírósági pszichológia (Ratyinov) terminusok is, amelyek „a bűnüldözés nyomozási és bírói szakaszának pszichológiai kérdéseivel, a büntetőeljárás pszichológiájával” kapcsolatos kérdéseket ölelnek fel (Csondorné, 1996). Érdemes kiemelnünk, hogy egyes vélemények szerint a kriminálpszichológia szakágazatai között a kriminalisztikai pszichológia a legkevésbé feltárt terület. A harmadik szakágazatra szintén több megnevezés ismert a szakirodalomból. A reszocializálás pszichológiája (Popper) a különböző büntetési formák, az átnevelés és az utógondozás, a visszaesés megelőzését, prevencióját szolgáló tevékenység pszichológiai kérdéseit és módszereit

vizsgálja. A kriminálpedagógia (Nass) és a büntetés-végrehajtási lélektan (Ratynov) pedig *„lényegében a reszocializálás lehetőségeit és korlátait, valamint ennek pszichológiai összetevőit elemzi”* (Csondorné, 1996). Tanulmányomban a továbbiakban elsősorban a kriminálpszichológia első szakágazatának, a kriminológiai pszichológiának a főbb kérdéseivel foglalkozom.

A kriminálpszichológia ép tudatállapotú, teljes mértékben beszámítható embereket vizsgál, tehát olyan elkövetőkkel foglalkozik, akik tisztában vannak azzal, hogy amit tettek, tesznek vagy tenni fognak, az bűncselekmény, azonban ők mégis elkövetik azt (Ekert, 2014; URL2). Ezek az elkövetők *„értelmi és cselekvőképességük teljes birtokában ismerik és megértik a társadalomban való együttélés és a jog normáit, mégsem ezek szerint élnek”* (Popper 1984), és deliktumokat, bűncselekményeket követnek el. Különösen érvényes ez a bűnözői életvitel vagy életvezetés esetében, amely *„a társadalom írott normáinak többszörös megszegését jelenti. Még az elkövető előtt is nyilvánvaló, hogy a cselekmény ellentétes azzal, amit a társadalom tőle elvár”* (Habony, 1986).

Ezeket az elkövetőket két csoportba oszthatjuk, mivel *„semmiképpen sem lehet pszichológiai szempontból egységes csoportként kezelni az ún. krízis- (eseti) és krónikus (szokásos, konok) bűnözőket”* (Popper, 1984). Az eseti elkövetők vagy krízisbűnözők társadalmi adaptációja és körülményei megfelelőek, általában véve magatartásuk nem hordoz antiszociális jegyeket, és addigi életútjukat tekintve az elkövetett bűncselekmény egyfajta kisiklásként, rendszerint úgynevezett konfliktusfeloldó bűncselekményként értékelhető. Vagyis az eseti elkövető által elkövetett bűncselekményt feltételezhetően az aktuális helyzet, a krízissituáció (például a pszichés stabilitás pillanatnyi megingása, hirtelen indulatkitörés, nagymértékű stressz stb.) váltotta ki, vagyis a bűncselekményhez jól behatárolható események vezettek el. Ezzel szemben a krónikus bűnöző vagy visszaeső elkövető – ahogy azt elnevezése is magában foglalja – élete során számos alkalommal, ismételten követ el bűncselekményeket, amelyek rendszerint ún. szükségletkielégítő bűncselekmények. Az ilyen fajta elkövető magatartásában és személyiségében fel lehet ismerni az antiszociális torzulás jegyeit, valamint esetében a bűncselekmények elkövetése, a kriminalitás életformává, élete mozgatórugójává vált. Napjainkban a börtönlakók 3/4 része a visszaeső elkövetők kategóriájába sorolható (Popper, 1984; URL2).

Deviancia, deviáns viselkedés

A deviancia szó jelentése a társadalmi normáktól való eltérés (URL3), szociológiailag pedig *„úgy határozhatjuk meg, mint olyan normáknak vagy*

normarendszereknek a megszegését, amelyeket egy közösség vagy társadalom jelentős része elfogad” (Giddens, 2003). Kriminológiai értelemben a deviancia az uralkodó normáktól, a társadalom által elvárt magatartási formáktól oly mértékben eltérő viselkedések halmaza, amelyek ön- és közveszélyességük révén az adott társadalmi rendben intézményes reakciókat váltanak ki (Gönczöl, 1991). Ennek megfelelően a deviáns viselkedést vagy cselekvést a közösségi vagy társadalmi normáktól és értékektől eltérő magatartásként definiálhatjuk, amely negatív hatást vált ki az adott közösségből vagy a társadalom többségéből. A társadalom negatív reakciója a deviáns cselekedetekre formálisan különböző társadalmi intézményekben testesül meg. A deviancia, mint a társadalmi beilleszkedés zavara elválaszthatatlan a szocializáció fogalmától, amely *„társas magatartásunk létrejötte és formálódása, az egyén és környezete közötti kölcsönös, aktív folyamat, melynek során az ember társas lényvé válik, kialakulnak személyiségjegyei, elsajátítja az emberi közösségekben való éléshez szükséges normákat, viselkedési szabályokat, értékeket*” (Csondorné, 1996). Ilyen értelemben a deviáns viselkedésformák kialakulásának egyik legfőbb oka a szocializációs folyamat sikertelensége vagy nem megfelelő volta. Különösen veszélyes lehet a szocializáció folyamatának korai megrekedése vagy elégtelensége, amelyet a későbbiekben nem korrigálnak. Ennek egyik lehetséges következménye az, hogy a fiatalok deviáns szubkultúrákba sodródnak, és *„a szubkultúrákban élő normák követése során megindul a deviáns karrier*” (Csondorné, 1996).

Jól ismert deviáns magatartásformák például a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószer-fogyasztás, a lelki betegségek és (nem organikus) mentális zavarok, valamint a gyermekkori magatartási rendellenességek (Csondorné, 1996; Andorka, 2006). A deviancia mértéke és ennek megítélése értelemszerűen számos tényezőtől függ (egyebek közt egy adott közösséghez, kultúrkörhöz, vagy éppen egy adott szubkultúrához való tartozástól). Csak egy adott kultúrát és értékrendet alapul véve tudjuk megállapítani, hogy egy csoportban, közösségben vagy társadalomban mely magatartásformákat tekinthetjük elfogadottnak, normálisnak. Egy társadalomban egyidejűleg, egymással párhuzamosan több normarendszer is létezhet, *„sok olyan viselkedésformát, amelyet egy adott összefüggésben vagy csoportban pozitívan értékelnek, mások negatívan ítélnek meg*” (Giddens, 2003), nem is szólva a lehetséges élethelyzetek és viselkedésformák szinte végtelen változatosságáról. Ezért *„egyetlen társadalmat sem lehet egyszerűen felosztani normaszegőkre és normakövetőkre. Életünkben valamennyien áthágtunk egyszer-kétszer valamiféle általánosan elfogadott viselkedési szabályt*” (Giddens, 2003). A különböző magatartás- és viselkedésformákat akkor minősíthetjük deviánsnak, *„ha egyben a társadalom egészére érvényes jogi és erkölcsi normatívák megszegését is jelentik*” (Habony, 1986).

Az erkölcsi normák azonban egyfajta íratlan szabályrendszert jelentenek, ezért minden modern társadalomban létezik egy, a kormányzatok által kötelezően előírt normarendszer, amely formálisan a jogrendszerben fejeződik ki. Ez teszi lehetővé, hogy a bűnözés, mint deviáns és jogsértő cselekedet megítélése egy adott társadalom esetében a jogrendszer és az igazságszolgáltatás szempontjából a lehetőségekhez mérten egységes legyen. Különösen fontos az egységes megítélés a bűnözői életvitel, a bűnözői szubkultúrák, valamint az olyan súlyos cselekmények esetében, mint például az ön- és közveszélyes viselkedésformák, a durván erőszakos bűncselekmények és az emberölés. Ugyanis „...a bűnözésre adott közösségi vagy csoportválasz megerősíti a bűnre vonatkozó kollektív megállapításokat, hangsúlyosabbá fűzi a közösség tagjai közötti szálakat. Öszszességében tehát a közösség értékeit és normáit erősíti.” (Rácz, 1989).

A deviancia és a konformitás „ugyanannak az érmének két oldala” (Rácz, 1989). Általánosan elmondható ugyanis, hogy aki nem deviáns, az be tud illeszkedni a társadalomba, annak kultúráját, normáit és értékrendjét el tudja fogadni, és ezek többségével azonosulni is képes. A beilleszkedés szempontjából rendkívül fontos a viszonyosság elve vagy normája, valamint a másokkal szemben tanúsított empátia és tolerancia, amelyek révén egy adott közösség, illetve a társadalom tagjai célkitűzéseiket úgy alakítják ki, hogy azok által (legalábbis szándékosan) másoknak kárt ne okozzanak, és másokban semmilyen kárt ne tegyenek. A társas viszonyosság normája (úgy bánj másokkal, ahogy ők bántanak veled) ugyanis „arra utasít bennünket, hogy viszonyozzuk a javakat, szolgáltatásokat és engedményeket, melyeket mások ajánlanak fel számunkra” (Smith & Mackie, 2001). Az empátia kiemelt jelentőségét pedig az mutatja, hogy „jelenlegi tudásunk szerint a korán kifejlődő, gyakran használt, érett empátia a proszociális, altruista viselkedés alapja”, és „ez szinte az egyetlen biztos pszichológiai lehetőség az antiszociális személyiségtorzulás megelőzésére” (Buda, 1985). A deviáns viselkedésű vagy életvitelű emberek ugyanis empátiára nem, vagy csak korlátozott mértékben képesek, valamint nem tudnak, és gyakran nem is akarnak a társadalmi elvárásoknak megfelelni, a társadalomba beilleszkedni. Mindez, társulva egyéb személyiségjegyekkel, úgynevezett morális defektushoz vezet, amely a kriminális személyiség kialakulásának egyik alapvető tényezője (Popper, 1984). Az ilyen személyiségek által elkövetett deviáns magatartásformák és attitűdök eltérnek az adott társadalom általánosan, mindenki által elfogadott (írott vagy íratlan) normáitól és értékeitől.

A deviáns magatartásnak egyebek közt az alábbi fontosabb típusait különböztethetjük meg:

- bűnözés, bűnöző életmód;
- alkoholfogyasztás, alkoholizmus;

- kábítószer-fogyasztás, drogfüggőség;
- lelki működési zavarok, (nem organikus eredetű) mentális betegségek;
- öngyilkosság;
- egyéb deviáns, vagy egyes esetekben annak tekinthető viselkedésformák (például gyermekkori magatartási rendellenességek, dohányzás, lázadás, politikai tiltakozás, fiatalkori, családon belüli, munkahelyi, politikai stb. erőszak és agresszió, terrorizmus, szexuális devianciák, prostitúció stb.).

Anómia és elidegenedés

A deviancia több-kevesebb mértékben a társadalmi lét szükségszerű velejárója, egyebek közt azért, mert „*minden olyan hirtelen történő változás, amely megbontja a társadalmi rend konvencióját, erkölcsi zavart okoz és a deviancia növekedésével jár*” (Gönczöl, 1991). A változások következtében „*a modern társadalmakban a hagyományos normák és szabályok föllazulnak, újak pedig nem váltják fel őket*” (Giddens, 2003). Ilyen esetekben, Émile Durkheim szerint, a társadalom tagjainak a fejében zavarodottság, anómia alakul ki annak következtében, hogy „*a társadalmi élet egy adott területén nem léteznek világos szabályok, amelyek vezérelnék az emberek viselkedését*” (Giddens, 2003). Robert K. Merton ezt a gondolatot fejlesztette tovább bűnözés- és devianciaelméletében, általánosítva az anómia fogalmát. A társadalom általánosan elfogadott normái, értékei és viselkedési szabályai ugyanis olyan általános kereteket biztosítanak, melyek lehetővé teszik a társadalom egyes tagjai számára a biztonságos, elégedett és sikeres életet. Ha viszont a társadalmi változások következtében az elfogadott normák, értékek és célok, valamint a célok elérését, a társadalmi érvényesülést lehetővé tevő „intézményesített” eszközök között konfliktus alakul ki, az már nemcsak egyszerűen zavart, hanem olyan pszichés feszültséget vált ki a társadalom tagjaiban, amelyet valamilyen formában fel kell oldaniuk. Ez a pszichés feszültség vagy konfliktus az anómia, amely akkor alakul ki, „*ha a civilizáció szabta célok a legális eszközökkel elérhetetlennek tűnnek*” (URL1). Az anómia keletkezhet egyrészt a társadalmilag elvárt értékek és célok elérhetetlenségéből, másrészt a célok eléréséhez a társadalom által (legálisan) biztosított eszközök nem megfelelő vagy elégtelen voltából. Ennek megfelelően „*Merton a társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósításukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közti konfliktus kezelésének öt fajtáját különbözteti meg*” (Giddens, 2003). A lehetséges társadalmi adaptációs módokat az 1. számú táblázatban tüntetjük fel.

1. számú táblázat: Az anómia kezelésének lehetséges mechanizmusai
Robert K. Merton tipológiája szerint

		A célok megvalósítására rendelkezésre álló (törvényes) eszközök	
		Elfogadottak	Elutasítottak
A társadalmilag elfogadott értékek és célok	Elfogadottak	KONFORMISTÁK	ÚJÍTÓK
	Elutasítottak	RITUALISTÁK	VISSZAHÚZÓDÓK (nem akarnak, illetve képtelenek változtatni) LÁZADÓK (új célokat és új eszközöket akarnak)

Forrás: Giddens, 2003.

Ami a Merton-féle tipológia és a deviancia, illetve a bűnözés kapcsolatát érinti, a konformisták elfogadják a társadalom értékeit és normáit (az ennek megfelelő korlátozásokat és tiltásokat), és kerülnek a deviáns viselkedést. Ennek azonban ára van – Freud szerint azért, hogy a civilizált emberek internalizálják, a személyiségükbe építik a társadalmi elvárásokat és tiltásokat, „*önkorlátozásukért neurózissal fizetnek*” (Simon, 2009). A ritualisták „*már szem elől veszítették azokat az értékeket, amelyek eredetileg vezérelték a tevékenységüket*”, így céltalanul és ambíciók nélkül, de lelkiismeretesen végzik unalmas, nem különösebben jövedelmező, és karrierrel nem kecsegtető munkájukat (Giddens, 2003). Ennek az attitűdnek a megítélése a társadalmi konformitás (illetve deviancia) szempontjából meglehetősen ellentmondásos, mivel „*egyértelműen eltávolodást jelent attól a kulturális modelltől, amely szerint az emberektől elvárják, hogy aktívan – és lehetőleg intézményesített eszközökkel – törekedjenek előre, ill. felfelé jutni a társadalmi hierarchiában*” (Merton, 1968).

A ritualitás és általánosabban az anómia fogalma szoros kapcsolatban áll az elidegenedés fogalmának általános, modern szociológiai értelmezésével, amely szerint „*a társadalom tagjai idegenül érzik magukat saját társadalmukban, nemcsak munkájuknak, hanem egész életüknek sem látják értelmét, s úgy érzik, hogy ki vannak szolgáltatva nagyobb és sokszor nehezen személyesíthető társadalmi erőknél, tehetetlenek azokkal szemben, s nem képesek saját sorsukat maguk alakítani*” (Andorka, 2006). **Melvin Seeman (1991)** az elidegenedés alábbi dimenzióit különböztette meg:

- 1.) A hatalomnélküliség (powerlessness) a személyes kontrollal (personal mastery) szemben; annak az érzése, hogy valaki nem képes érdemben befolyásolni

- az életét, a sorsa mások kezében van (ha úgy tetszik, az ember minden próbálkozása arra, hogy irányítsa az életét, haszontalanság, hiábavalóság).
- 2.) Az elmagányosodás (social isolation and loneliness) a közösséghez tartozással (community) szemben, amely magában foglalja a családi kapcsolatok széthullását, a társadalmi elszigetelődést, a politikától való elidegenedést stb.
 - 3.) Az önmagától való elidegenedés attitűdje (self-estrangement, self-estranged activity) az elkötelezett és motivált, önmegvalósításként megélt, teljes szívvel végzett tevékenységgel (intrinsic engagement in work) szemben, ami egyebek közt maga után vonja az önértékelés (illetve önbecsülés) elvesztését is. Ez a fogalom nagyon közel áll a ritualitás, a belső cél és motiváció nélkül, önmagáért végzett tevékenység attitűdjéhez (Seeman 1991; Andorka, 2006).
 - 4.) A normanélküliség, a társadalmi értékek és normák, illetve a beléjük vetett hit megrendülése (normlessness and distrust) a közösen elfogadott normákkal és rendezett társadalmi viszonyokkal (consensual order) szemben. Ez a dimenzió közvetlen kapcsolatban áll az anómia fogalmával.
 - 5.) Az élet értelmetlensége, illetve érthetlensége (meaninglessness) egy kiszámítható, értelmes, harmonikus és koherens világgéppel (coherence) szemben. Ez a dimenzió kifejezi, amikor valaki értelmetlennek, céltalannak érzi az életét, és kétértelműnek, kiszámíthatatlannak, perspektívátlanak a jövőjét (ambiguity and unpredictability).
 - 6.) A kulturális elidegenedés (cultural estrangement) a közösen kialakított és elfogadott (kulturális) értékekkel (shared values) szemben.

Az elidegenedés fogalma Erik Allardt háromdimenziós jólét-modelljének harmadik dimenziójában is megjelenik. A modell dimenziói a birtoklás, a szeretet és a létezés, az egyéni élet értelmének érzése. A létezés pozitív oldala az önmegvalósítás, negatív oldala pedig az elidegenedés, amely ilyen értelmezésben a létezés, az önmegvalósítás ellentéte (Andorka, 1994; Andorka, 2006). Az elidegenedés és anómia szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy az elidegenedés, mint a társadalmilag elfogadott célok és értékek, ezek értelmének elvetése az 1. számú táblázatban látható – Merton-féle – tipológiának az alsó sorához társítható.

Visszatérve Merton tipológiájára, a táblázat második oszlopában szereplő három attitűd közvetlen kapcsolatba hozható a deviáns viselkedésekkel. Az újítók „elfogadják a társadalom értékeit, de a szokásostól eltérő vagy törvénytelen eszközökkel próbálják megvalósítani azokat” (Giddens, 2003), így egyes bűnözői attitűdök (például lopás, rablás, szervezett bűnözés, prostitúció stb.) ebbe a kategóriába sorolhatók. „A köznap nyelvre lefordítva az újítás a bűnözést jelenti”,

ugyanis „*a bűnöző meg akar gazdagodni, de illegális eszközökkel*” (Andorka, 2006). Merton szerint ez az attitűd a társadalom által elfogadott érvényesülési eszközök lényegi hozzáférhetlensége miatt az alacsonyabb státuszú és fizetésű, szegényebb társadalmi csoportok tagjai esetében jóval valószínűbb. A visszahúzódók esetében például a csavargás, az alkoholizmus, drogfüggőség, neurózis, elmebetegség vagy öngyilkossági hajlam, a lázadók esetében pedig az elfogadott társadalmi normák (és törvényes eszközök) megváltoztatására irányuló erőszakos, agresszív cselekedetek nagyobb előfordulási aránya prognosztizálható (Clinard & Meier, 2008).

A deviáns viselkedés kialakulása

A deviáns viselkedés, ezen belül a bűnöző személyiség kialakulásának kérdésköre társadalmilag kiemelt jelentőséggel bír, és ennek megfelelően sokat és sok szempontból kutatott terület. „*A bűnözés, bűnelkövetés egyfelől összetett, sokoldalúan meghatározott társadalmi jelenség, másfelől adott személyiségstruktúrával rendelkező konkrét egyének normasértő, deviáns cselekményei*” (Virág & Vág, 1990), amelyet a (kriminál)pszichológia és a (kriminál)szociológia neves kutatói a bűnelkövetők személyiségére vonatkozó különböző elméletek segítségével kíséreltek meg leírni. Például a következő elképzelések ismertek:

- biológiai elméletek, amelyek a bűnözés biológiai (fizikai-antropológiai, etológiai, genetikai, evolúciós stb.) okait keresik;
- szociológiai elméletek, amelyek a deviáns és antiszociális viselkedés mélyebb társadalmi okait, összefüggéseit és átfogó magyarázatát keresik.

Néhány ismertebb elmélet:

- anómia (lásd korábban);
- társadalmi dezorganizáció vagy dezintegráció (a nagyvárosi, személytelen, anonim életforma következtében felbomló, meglazuló társadalmi kötelékek, közösségek és szociális kontrollmechanizmusok bűnözésre gyakorolt hatása alapvető);
- szubkultúrák vagy ellenkultúrák kialakulása (a domináns kultúra számukra elérhetetlen céljaival és értékeivel szembe forduló emberek sajátos szubkultúrát kialakító csoportokba tömörülnek, például az alsóbb társadalmi rétegekből származó fiatalok szembe fordulnak a számukra teljesíthetetlen iskolai értékekkel és elvárásokkal, és olyan bandákat hoznak létre, ahol az ő saját értékeik és normáik érvényesülnek);

- differenciális asszociáció (akik gyakrabban kerülnek közelebbi kapcsolatba bűnözőkkel vagy más deviáns viselkedést folytató személyekkel, nagyobb valószínűséggel válnak bűnözőkké, deviáns viselkedésű személyekké, például a bűnöző értékek és bűnözési szakismeretek elsajátítása révén);
- racionális választás (összességében a bűncselekmény haszna nagyobb, mint a várható „költségek”, például a lebukás kockázata, a várható büntetés stb.);
- kulturális elfogadás (azokban a társadalmakban, illetve társadalmi csoportokban lesz egy adott deviancia gyakoribb, ahol azt az adott kultúrában – kimondva vagy hallgatólagosan – elfogadják, eltűrik, jobban tolerálják);
- minősítés, címkézés vagy stigmatizáció (akit a társadalom egyszer megbélyegzett, mint bűnöző vagy deviáns, az már nem képes ettől szabadulni, és idővel maga is azonosul ezzel a minősítéssel, ami megerősíti a deviáns késztetéseket).

Ezekben az elméletekben és elképzelésekben jelennek meg például az alábbi terminusok: anómia, elidegenedés, szociális helyzet (szegénység, hátrányos helyzet, iskolázottság, életmód, foglalkozás, lakhely), demográfiai vonatkozások (népesség, népsűrűség, mobilitás, urbanizáció, egészség, életkor), társas környezet és szocializáció (család, munkahely, óvoda és iskola, kortárs csoportok, szubkultúrák, kulturális és etnikai hovatartozás, nemi identitás) stb.

A pszichológiai elméletek a bűncselekményt kiváltó akut pszichés feszültségeket és stresszhelyzeteket, a bűncselekmény motivációját, a bűnöző személyiségének tulajdonságait vizsgálják, különös tekintettel a személyiség fejlődésének folyamatára. Ilyen elméletek például:

- a frusztráció-agresszió elmélet (a szükségletek kielégítésének sikertelensége vagy akadályozása frusztrációt, ez pedig dühöt és agressziót vált ki);
- a pszichodinamikai vagy pszichoanalitikus elméletek (lásd alább);
- a destruktív agresszivitás elmélete (a pusztítás vágya alapvető emberi ösztön – vesd össze halálösztön, Freud; sadizmus és nekrofilia, Fromm –, azonban a pusztító, destruktív agresszió az emberi karakterben is megjelenhet);
- a bűnözés kognitív elméletei (a bűnöző személyiségre meghatározott kognitív minták, kriminális gondolkodási minták jellemzők, például bizalmatlanság, önzés, manipuláció, impulzivitás, konkrét és kategorikus gondolkodás, kényszeres hazugság, arrogancia stb.);
- a neurotikus, személyiség- vagy karakterzavaros, pszichotikus stb., és a normális bűnöző személyiség tulajdonságaira, ezen belül a pszichopátiára (vagy antiszociális személyiségzavarra) vonatkozó különböző elméletek (például a Cleckley-féle 16 személyiségjellemző és a nem szeret, nem szorong, nem tanul a tapasztalataiból triász);

- a szociálpszichológiai jellegű elméletek (ezek lényege, hogy a bűnözés tanulása révén elsajátított viselkedésforma; korábban például említettük a differenciális asszociáció elméletét).

A pszichológiai elméletekben például a következő terminusok jelennek meg: szükségletek, motiváció, kielégületlenség, frusztráció, agresszió, szorongás, önértékelés vagy önérték, énkép, attitűd stb.

Korábban már szó volt arról, hogy a deviancia a társadalmi beilleszkedés zavarai, amely elválaszthatatlan a születéstől a felnőtté válásig, vagyis egész életen át (Kósa, 2001) tartó szocializációs folyamattól, pontosabban annak sikertelenségétől, nem megfelelő voltától. Ebben meghatározó szerepe van a személy korábbi élettörténetének, életútjának és személyiségfejlődésének, és ezekkel összefüggésben mindenkor (társas) környezetének. Érdemes külön is kiemelni a családnak (a családstruktúrának, a családi atmoszférának stb.), a család szocio-demográfiai helyzetének (iskolai végzettség, foglalkozás, lakhely stb.), a közvetlen környezetben levő deviáns személy(ek)nek, az állami, intézményesített gondozási és nevelési folyamatban résztvevő személyeknek (gondozók, óvónők, nevelők, pedagógusok, pszichológusok stb.), a társas környezetnek [barátok, ismerősök és ismeretlenek, (deviáns) csoportok és szubkultúrák, tömegmédiák stb.], és a személyiségkárosító élethelyzeteknek (partnerkapcsolati konfliktusok, elmagányosodás, munkahelyi konfliktusok, betegségek, a választott életpályán ért kudarcok, a sikertelen önmegvalósítás stb.) a szerepét (Csondorné, 1996; Kis, 1996). Az antiszocialitás gyökerei szinte minden esetben a gyermekkorba nyúlnak vissza, ennek megfelelően *„a kriminalitásig súlyosbodó magatartási zavarok okainak kutatását a korai gyermekkorban kell elkezdeni. A deviáns folyamat indulásában elsődleges szerepe van a megzavart érzelmi fejlődésnek”* (Kis, 1996).

A deviáns viselkedésre vonatkozó pszichológiai elméletek kiindulópontja, alapképlete az, hogy *„a bűncselekmény elsősorban meghatározott személyiségtulajdonságok következménye. A potenciális elkövetőt ezeknek a tulajdonságoknak egyedülálló megléte vagy pedig bizonyos mennyiségi szintje jellemzi”* (Virág & Vág, 1990). A pszichoanalitikus, mélylélektani elméletek a bűnözői személyiség háttérében olyan személyiségzavart tételeznek fel, amelyben a psziché szuperego (vagy felettes én) összetevője nem megfelelően kontrollálja az id (vagy ösztön-én) alapvető ösztönkésztetéseit. A szuperego nem megfelelő működésének oka a freudi elmélet szerint *„leggyakrabban a szülővel való sikertelen identifikáció a pszichoszexuális fejlődés ödipális fázisában”* (Virág & Vág, 1990). Ennek következtében a bűnözői személyiség nem képes a realitáselv alapján működni és ösztönkésztetéseit a társadalmilag elfogadható határok és normák közé szorítani.

A deviáns viselkedés a pszichoanalitikus elméletek szerint visszavezethető a személy gyermekkorára, de „*a kora gyermekkori élményvilág későbbi életszakaszokra kiható jelentőségét minden pszichológiai irányzat elismeri, bár különbözőképp értelmezi*” (Ozsváth, 1986). A gyermekkor, és különösen annak kezdeti és korai szakasza alapvetően befolyásolja azt, hogy felnőtt korában bűnöző lesz-e valaki. A szociális fejlődés korai szakaszát két, egymásra épülő fázis jellemzi: a korai kötődés és az ennek talaján kiteljesedő ragaszkodás időszaka (Kósa, 2001). A kisgyerekek szoros érzelmi kötődése az őket gondozó felnőttek felé és „*ennek a kapcsolatnak a milyensége és minősége a legtöbb pszichológiai elmélet szerint a későbbi társas, morális és személyiségfejlődés fontos meghatározója*” (Kósa, 2001). Gabriel Tarde már a század elején, a kriminológia hajnalán kifejtette, hogy „*a gyermek születésekor nem rendelkezik se erényekkel, se eredendő bűnöző tulajdonságokkal. A környezet az, amely eldönti, hogy abból a kis emberből bűnöző vagy erkölcsös ember válik-e*” (Rosta, 2006).

A pszichoanalitikus, mélylélektani iskolák számos szerzője „*a kriminális viselkedést olyan alapvető szükségletek pótlólagos vagy kompenzációs kielégítésének eszközeként tekinti, amely szükségletek normál körülmények esetében a nukleáris családban nyerne kielégülést*” (Virág & Vág, 1990). A John Bolwby által kidolgozott, úgynevezett kötődési elmélet lényege, hogy az anya-gyermek kapcsolat meghatározó a gyermek személyiségének fejlődése és a gyermek sikeres szocializációja szempontjából, és „*jelentősen befolyásolja serdülőkori és felnőttkori érzelmi tapasztalatainkat*” is (Urbán, 2004). Mindamellet nemcsak az anya, hanem az apa szerepe is meghatározó. Néhány tanulmány megállapítása szerint ugyanis „*az apaszerep elégtelen betöltése inkább predisponálja a fiúkat a bűnelkövetésre, mint az anyaszerepé*” (Virág & Vág, 1990).

A kötődési elmélet jelentőségét egyebek közt az adja, hogy a legintenzívebb emberi érzelmek, az emberek közt kialakuló érzelmi kötelékek kialakulásának egyik lehetséges magyarázatát adja. Az érzelmek egyik legalapvetőbb funkciója ugyanis az emberi viszonyok kialakítása, valamint az emberi kapcsolatok és az ezek révén kialakult emberi közösségek összetartása és szabályozása. Az érzelmeknek ez a funkciója „*szinte minden életkorban kimutatható, de talán legjobban csecsemőkorban azonosítható. Ennek az az oka, hogy az anya-gyermek kapcsolat érzelmi szabályozása alapvető*” jelentőségű a személyiség fejlődése szempontjából (Urbán, 2004). A kötődési elmélet szerint az anya nem csupán a táplálék és az alapvető szükségletek kielégítésének forrása, hanem meghatározó funkciót tölt be a csecsemő érzelmeinek kialakulásában, és a gyermek érzelmi fejlődésében. Ezen kívül azt is kiemeli, hogy „*csecsemő- és gyermekkori tapasztalatainkat egész életen át hordozzuk magunkban. Ezek az élmények többé-kevésbé állandóságot biztosítanak, és meghatározzák érzelmeinket, viselkedésünket és emberi kapcsolatainkat*” (Urbán, 2004).

Azonban a szoros anya-gyermek kapcsolat (vagy szimbiózis) jelentőségét nemcsak a mélylélektani, hanem a különböző szociálpszichológiai irányzatok is hangsúlyozzák. Az emberi csecsemő közvetlenül megszületés után önmagában még életképtelen. Ezért a születés után még hosszú ideig utódgondozásra, egyfajta „szociális anyaméhre van szüksége, hogy életben maradjon és fejlődni kezdjen. A kutatók úgy képzelik, hogy a csecsemő számára az anyjával való együttlét valamilyen szavakban nehezen kifejezhető ősn nyugalmat, ősbizalmat jelent” (Ozsváth, 1986). Ez a gondolat végigkíséri az emberi kultúra, az emberi gondolkodás történetét. „A korai anya-gyermek kapcsolat misztériuma az emberiség egész története alatt csodálat tárgya volt” (Kósa, 2001).

Erőszak és agresszió

„Erőszakos bűncselekményen a közfelfogás általában valamely cél érdekében alkalmazott, személy ellen irányuló agressziót, fizikai – ritkábban verbális – támadást ért függetlenül attól, hogy ez önmagáért való vagy instrumentális jellegű-e. A jogi felfogás ezzel nagyjából megegyezik” (Rózsa & Münnich, 1990). Az erőszak embertől eredő és emberre irányuló, fenyegetéssel és/vagy fizikai kényszerítéssel megvalósult, szándékos cselekvés, amely egyaránt lehet fizikai vagy pszichikai jellegű. Az erőszakos magatartás vagy cselekmény következtében a sértett korlátozott választási vagy cselekvési lehetőséggel bír, és olyasmit tesz, enged meg, vagy szenved el, ami akarata ellen való. Erőszakos magatartásoknak minősülnek például az életet vagy a testi épséget veszélyeztető támadások, a személyes szabadságot vagy az emberi méltóságot sértő magatartások, a nemi erkölcs, a köznyugalom, a közrend és a vagyon elleni bűncselekmények (Rózsa & Münnich, 1990; URL2). A büntetőjog azokat az erőszakos cselekményeket tekinti bűncselekménynek, amelyek olyan jogi tárgyak ellen irányulnak, mint a személy vagy a dolog.

Az agresszió fogalma nagyon közel áll az erőszak fogalmához. Az erőszakosság leggyakrabban agresszióval társul, és ennek megjelenési formájában tör a felszínre. „Agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon.” (Ranschburg, 1998) Az agresszió fenti definíciójában az egyik legfontosabb szempont az agresszió szándékosságának jellege. „A szakirodalom általában kritériumként fogadja el a cselekvés szándékosságát az agresszió megítélésében” (Ranschburg, 1998).

Az agresszióknak számos csoportosítása lehetséges. Például az agresszió lehet nyílt vagy rejtett (fantáziabeli), közvetlen vagy közvetett, fizikai vagy verbális,

aktív vagy passzív, szándékos vagy gondatlan, tudatos vagy tudattalan, és jelenthet fizikai támadást vagy pszichikai sérelmet (Bakóczy, 1984). Az agresszív személyiség által követett attitűdök csoportosítása alapján beszélhetünk például féktelen agresszív, szabályozott agresszív, szadista (vagy szadista agresszív), ragadozó agresszív (vagy pszichopata), rejtett agresszív, valamint passzív agresszív személyiségtípusokról (Simon, 2009). Az agresszív magatartásokat még a következőképpen csoportosíthatjuk:

2. számú táblázat: Az agresszív magatartások csoportosítási lehetőségei

Csoportosítás a viselkedés morális tartalma szerint	
Antiszociális agresszió	Romboló, egyén- és közösségellenes magatartás
Proszociális agresszió (például elfogadott módon és keretek közt végrehajtott, nevelési célzatú büntetés)	Az egyén és a közösség érdekeit szolgáló viselkedés
Csoportosítás az agresszió eszköze vagy célirányultsága szerint	
Instrumentális agresszió	Az agresszív viselkedés valamilyen cél elérését szolgálja
Indulati (vagy öncélú, „önmagáért való”) agresszió	A viselkedés (például a másoknak okozott sérelem) emocionális kielégülést szolgál
Csoportosítás az agresszió védekező vagy támadó jellege szerint	
Támadó jellegű agresszió	Az agresszió valamilyen (rendszerint gátolt, akadályozott) szükséglet kielégítésére irányul
Védekező jellegű agresszió (például önvédelem)	Az agresszió valaminek az elkerülésére irányul
Csoportosítás az agresszió konstruktív vagy destruktív jellege szerint	
Destruktív (romboló jellegű, „rosszindulatú”) agresszió	Másoknak (szándékosan) kárt vagy sérelmet okozó, másoknak ártó viselkedés
Önérvényesítő (asszertív) agresszió	A viselkedés nem irányul mások ellen, nem árt másoknak (legalábbis szándékosan)

Forrás: Ranschburg, 1987; Aronson, 1997.

„Az agresszió eredetével összefüggő álláspontok rendkívül változatosak, s lényegében – ugyanúgy, mint a kriminológiai oksági elméletek – három nagy nézetcsoporthoz szerveződnek.” (Bakóczy, 1984) Az első irányzat képviselői (a mélylélektani iskolák, az etológiai megközelítés hívei stb.) az agressziót biológiailag meghatározott ösztönnek tekintik. A második irányzat képviselői az agressziót társadalmi-környezeti tényezők által meghatározott, tanult

magatartásformának tekintik. A harmadik irányzat lényegében köztes álláspontot foglal el az előző két irányzathoz képest, és megkísérli felhasználni, illetve magába integrálni azok fontosabb elképzeléseit (Bakóczy, 1984).

Sigmund Freud az agresszió fogalmát a ma szokásosnál jóval szélesebb értelemben használja és (késői írásaiban) az úgynevezett halálösztön megnyilvánulásaként fogja fel. Feltételezése szerint az emberi ösztönöknek két alapvető fajtája van: a legtágabb értelemben vett erotikus ösztönök (vagy életösztönök), és a halálösztönök, amelyek az élő organizmust őseredetű, anorganikus állapotba akarják visszavinni. A halálösztönök „*célja a rombolás, a destrukció megnyilvánulása, az agresszió*” (Bakóczy, 1984).

A gyermekek fejlődéséhez, az önérvényesítéshez elengedhetetlen bizonyos mértékű agresszivitás, azonban a szülőknek és nevelőknek meg kell találni a megfelelő arányt az agresszív cselekedetek tiltása és elfogadása között. Amennyiben ez az arány nem megfelelő, úgy ez később visszaüthet, és az egyén környezete, a többi ember ellen fordulhat. A gyermekkorban elfojtott agresszió viszont megtelpedhet az egyénben, ami az évek múlásával egyre gyűlik és felnőttkorban bármikor a felszínre törhet indulat, erőszak vagy akár élet elleni bűncselekmény elkövetésének formájában (Ozsváth, 1986).

A személyiségfejlődés korai szakaszában elszenvedett sérülések egyik következménye az, hogy a megfelelő énkép kialakítása, valamint az énkép felállítása komoly problémát okoz az elkövető számára. Ezek az elkövetők tartós érzelmi kapcsolatok kialakítására képtelenek, senkihez sem kötődnek, valamint indulataikat nehezen, vagy egyáltalán nem tudják kezelni. Ennek legfőbb oka az anya-gyermek kapcsolat sérülése vagy teljes hiánya, valamint azok az esetek, amelyekben a gyermek a családtól sem kapja meg a kellő szeretetet, odafigyelést, amely elvárható volna. Ezek a személyek felnőtt korukban vágynak az ismerésre, igénylik a figyelmet. Továbbá az is elmondható az ilyen elkövetőről, hogy rettegnék az elutasítástól és a kudarctól. Ezekre a jellemvonásokra vezethető vissza az, hogy az ilyen elkövetők csak abban az esetben tekintik sikeresnek tettüket, amennyiben azzal sokan és sokat foglalkoznak (Ekert, 2014). A fentieket úgy foglalhatjuk össze, hogy a kriminális személyiségzavar vagy a kriminális veszélyeztetettség közös sajátosságai a személyiség általános éretlensége (a személyiségfejlődés elakadása, a személyiség sérülése következtében) és a nagy intenzitású agresszív telítettség, valamint annak társadalmilag elfogadhatatlan levezetése. Mindezekhez társul a korábban már említett morális defektus, azaz a viselkedést szabályozó erkölcsi normák hiánya vagy súlyos torzulása (Popper, 1984).

Az emberöléshez vezető agressziót kiváltó tényezők

A szakirodalom számos olyan tényezőről tesz említést, amely közvetve vagy közvetlenül, akár az elkövető, akár a sértett vonatkozásában hozzájárul az emberöléshez vezető agresszió kiváltásához. Ilyen tényező lehet az áldozat által (rendszerint hosszabb idő alatt, többé-kevésbé folyamatosan) kiváltott frusztráció, az alkoholizmus (mind az elkövetői, mind a sértett oldalon), az elkövetők (és ritkábban a sértettek) kedvezőtlen fizikai, egészségi, idegi és elmeállapota, a hirtelen, nagy intenzitással felszínre törő érzelmek (például a félelem vagy a pánik) és az ezekre adott impulzív reakciók, valamint a bűncselekmények feltáratlanságából fakadó, úgynevezett bűnözői sikerélmény (Bakóczy, 1984). Ezek közül az alábbiakban kiemelünk néhány, általunk különösen fontosnak tekintett tényezőt.

Tettesi depresszió, kiterjesztett öngyilkosság

„Kivételes esetekben és bizonyos sajátos élethelyzetekben a depresszió is a végletes agresszió kiváltódását idézheti elő.” (Bakóczy, 1984) A depressziós elkövető agresszióját nem képes kontrollálni és közvetlenül vagy közvetve önmaga ellen fordítja. Az adott élethelyzet valós vagy vélt kilátástalansága első esetben öngyilkosságot eredményez, második esetben viszont az öngyilkossági szándék egy másik, rendszerint az elkövetővel szoros életközösségben levő személy (például nevelt vagy gondozott gyermek, élettárs stb.) meggyilkolásához vezet el. Ebben az esetben úgynevezett kiterjesztett öngyilkosságról beszélünk.

„Pszichodinamikai szempontból a gyilkosság és az öngyilkosság rokon jelenség” (Ozsváth, 1986), s ezt a pszichoanalízis fogalmi körében úgy is kifejezhetjük, hogy „senki sem öli meg magát, akinek nincs szándéka arra, hogy valaki mást öljön meg” (Münnich, 2013). Közös a gyilkosságban és az öngyilkosságban az is, hogy mindkettő az emberi élet kioltására irányul, továbbá sem a gyilkos, sem az öngyilkos nem képes az agresszióját megfelelően kontrollálni, gátak között tartani. Még az a nyilvánvalónak tetsző különbség is, miszerint a gyilkos egy másik ember életét szándékozik elvenni, az öngyilkos viszont a másik ellen irányuló agresszióját önmaga ellen fordítja, sokszor összemosódik. Egyrészt azért, mert „az erőszakos bűnözők előzményi adatai között mind a korábbi öngyilkossági kísérlet, mind az iszákosság gyakran kimutatható” (Ozsváth, 1986), másrészt azért, mert kiterjesztett öngyilkosság esetében a depressziós elkövető ténylegesen is gyilkosságot követ el, és gyakran előfordul, hogy utána „a tettes önmagával azonban már valamilyen oknál fogva nem tud végezni” (Bakóczy, 1984).

Sokszor előfordul az az eset, amikor az elkövető az általa elkövetett gyilkosságot nem előre megfontolt szándékból, hanem hirtelen felindulásból követi el, és ennek köszönhetően nem tudja feldolgozni a történeteket, így az elkövetett gyilkosság után a saját életét is kioltja. Gyakran ez történik azokban az esetekben is, amikor az elkövető a sértett életét nem kívánja elvenni, hanem kizárólag súlyos testi sértést kíván elkövetni vele szemben, azonban a sértett mégis belehal a sérüléseibe. Ilyen eseteknél az elkövető ritkán tudja feldolgozni az eseményeket, valamint szembenézni tettének végzetes következményeivel. Még élesebben jelenik meg a kezelhetetlen érzelmi feszültség a kiterjesztett öngyilkosság elkövetőjében, aki gyilkos tette elkövetésekor mintegy ki akarja vonni az áldozatot az őt (és az elkövetőt) övező létbizonytalanságból, mivel meg van győződve arról, hogy ezzel teheti a legjobbat neki. Gyakran előforduló eset, amikor a szülő megöli gyermekeit, majd magával is végez. Azonban a kiterjesztett öngyilkosságot kiválthatja az évek során felgyülemlett érzelmi feszültségből, frusztrációból származó bosszú is, amely egy olyan családtagra vagy közeli hozzátartozóra irányul, akire a gyilkos tettét nem terjesztette ki. Például egy szülő megöli gyermekét azért, hogy ezzel házastársának borzalmas szenvedést okozzon (Bakóczy, 1984; Ekert, 2014).

Napjainkban gyakran szólnak hasonló bűncselekményekről a híradások, az egyik nagy port kavарó eset 2015-ben, Balmazújvárosban történt. A helyszínre kirendelt orvosszakértő a helyszíni és halottszemle során elsődleges megállapítása szerint a 36 éves nő, valamint a 8 és 10 éves kisfiúk halálát idegenkezűség okozta, míg a 42 éves férfi önkéntesül vetett véget életének. Meg nem erősített információk alapján a gyilkosságot elkövető férfi és felesége között a gyilkosságot megelőző időkben feszültség keletkezett – a helyiek szerint a feleség a házasság felbontását fontolgatta –, így a bűncselekmény elkövetésére ez az érzelmi feszültség sarkallhatta az apát.

A neurotikus elkövető

Magát a neurózis fogalmát a következők szerint definiálhatjuk: „*A külvilággal való súlyos összeütközésből származó, testi és lelki zavarokban megnyilvánuló anatómiailag ki nem mutatható idegbetegség*” (URL4). A neurotikus személyiséget általában jellemzi a szorongás, az érzelmi labilitás (zűrzavar) és a rendkívüli érzékenység a mindennapi történésekkel szemben, ami könnyen izgalmi vagy gátlásos állapotokhoz vezethet. A neurotikus személyiségek gyakran bizonytalanok saját képességeikről, és túlságosan szoronganak, amikor megkísérik kielégíteni alapvető szükségleteiket. Emiatt a környezethez való alkalmazkodásuk során könnyen sérülnek, és emiatt akár válságos állapot is

kifejlődhet (Pertorini & Horváth, 1972; Simon, 2009). A neurotikus és a személyiség- vagy karakterzavaros (például pszichopata) személyiség között a fő különbség az, hogy a neurotikusok túl sok lelkiismerettől szenvednek, ezért sok esetben félnek kielégíteni egyes szükségleteiket, mivel *„túlzott büntudat vagy szégyenérzet fogja el őket, ha így tesznek”* (Simon, 2009). *„Ezzel szemben a karakterzavaros személyiségekből hiányzik az önkorlátozás, amikor elsődleges ösztöneik kielégítéséről van szó”,* mivel *„ők azok a fajta emberek, akikben túl kevés a lelkiismeret”* (Simon, 2009).

A neurotikus és a karakterzavaros, például pszichopata személyiség a pszichoanalízis szerint alapvetően a szocializációs folyamatban, a személyiségfejlődésben különbözik egymástól. Ez azt jelenti, hogy a neurotikus személyiség rendelkezik egy fejlett felettes énnel (ezáltal személyiségébe építette a társadalmi tiltásokat), miközben a karakterzavaros vagy pszichopata személyiség nincs birtokában a felettes énjének, vagy annak működése erősen korlátozott. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy *„ha valaki a saját sorsát keseríti, valószínűleg neurotikus, ha pedig másokét, akkor valószínűleg karakterzavaros”* (Simon, 2009). A neurotikus személyiségről (és ezáltal egy neurotikus elkövetőről) általánosságban elmondható, hogy fizikai, lelki vagy mentális terhelés hatására ingerlékennyé válik. Ekkor kap szerepet felettes énje, amely kontrollálja a cselekedeteit. Pszichopata személyiségek és elkövetők esetében ez nem mondható el, indulataikat nem képesek kordában tartani (Ozsváth, 1986).

A személyiség fentiekben körvonalazott belső konfliktusai többnyire visszavezethetők a korai anya-gyermek kapcsolatra, valamint a család és az egyén közötti viszonyokra. Ha a családon belüli szeretetet és figyelmet az egyén megfelelő módon megkapja, abban az esetben kialakul benne a realitáselv, a világot megtanulja reálisan érzékelni és értékelni. *„A legtöbb neurotikus állapot hátterében a szülőkhöz fűződő tisztázatlan, ellentétes, nem is mindig tudatos érzelmi viszony tárható fel.”* (Ozsváth, 1986) A neurotikus személy jellemzője az, hogy a kezdeti konfliktusoktól nem tud elvonatkoztatni, ezek minden új kapcsolatában visszatérnek – a tudta és akarata nélkül. Emiatt *„a neurotikus állapotot sem akarattal, sem jóindulatú tanácsokkal nem lehet megszüntetni”* (Ozsváth, 1986). Ennek oka pedig nem maga a konfliktus, hanem a konfliktushelyzet elől történő kényszeres menekülés.

Antiszociális, pszichopata személyiség

Magát az antiszociális jelzőt már a köznyelvben is meg lehet találni, azonban az *„antiszociális kifejezés nagyon megtévesztő, mivel a köznyelvben antiszociálisnak azokat az embereket szoktuk nevezni, akik kerülik a társasági életet,*

visszahúzódóak, gátlásosak. Szakszerűen azonban ezt az embertípust antiszociálisnak kellene nevezni, az antiszociális elnevezést fenntartva azoknak, akik szembefordulnak a társadalmi normákkal, felrúgják a társadalmi együttélés szabályait, így képtelenek beilleszkedni a közösségbe” (URL5). A pszichiátriában korábban a pszichopátia megnevezést használták, de ezt mára már felváltotta az antiszociális személyiségzavar terminológia.

Az antiszociális személyiségzavar főbb jellemzői:

- 1.) A szociális felelősség semmibevevése és a közömbösség mások érzéseivel szemben. Ez szélsőséges esetben a másik ember gátlástalan kihasználásához vezethet pusztán anyagi előnyökért, nyereségvágyból.
- 2.) A személy magatartása és a társadalmi normák közötti eltérés gyakran jelentős. Ez szélsőséges esetben csaláshoz, bűnelkövetéshez vezethet.
- 3.) A magatartásra jellemző a rossz kudarc-tűrés, az alacsony ingerlékenységi küszöb, az agresszivitás és az impulzivitás.
- 4.) A beteg belső világa érzelemmentes, képtelen a bűnösségérzésre és/vagy beleérzésre, és nem képes tanulni a számára kudarcot jelentő tapasztalatokból (Nyirkos, 2005; Németh & Füredi, 2001).

Az antiszociális személy végtelenül önző és egocentrikus, énképére jellemző a nárcizmus, az el túlzott önértékelés és önigazolás, nem képes arra, hogy vágyait, véleményét, akaratát ne juttassa érvényre – függetlenül attól, hogy másokat ne sértsen, bántson vagy alázzon meg. Jellemző rá, hogy magát az univerzum középpontjának tekinti, egyfajta felsőbbrendű lénynek, akinek joga van öntörvényűen élni. Kizárólag saját belső késztetései szerint cselekszik, felelősségérzete vagy nagyon kevés, vagy teljesen hiányzik jelleméből. Erkölcsi mércéje eltér az átlagtól, vagy akár teljes mértékben hiányzik, ezért nem képes különbséget tenni a szerinte helyes és a társadalmilag helyesnek tekintett cselekedetek között. Emiatt a bűnelkövetéstől még az a tudat sem tartja vissza, hogy tette büntetendő. Kiválóan jellemzi a pszichopata személyiséget a korábban már említett „nem szeret, nem szorong, nem tanul a tapasztalataiból” Cleckley-féle triász. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy az antiszociális személyiségzavarban szenvedő ember nem érez megbánást, büntudatot vagy lelkiismeret-furdalást a tettei miatt. Ezzel függ össze, hogy nem érez empátiát, nem tud másokkal együtt érezni, ezért gyakran tapintatlan, lenéző és érzéketlen más emberekkel szemben. Másik alapvető jellemzője ennek az embertípusnak, hogy nem szorong. Csak önös érdekei vezérlik, ezért nem riad vissza a krónikus hazudozástól, az álnévhasználatától, a csalástól, mások becsapásától és gátlástalan manipulálásától sem. Mivel nem képes (vagy nem hajlandó) felismerni annak a következményeit, ha bűncselekményen kapják, állandóan ugyanazt a viselkedésmintát

ismétli, ezért sok esetben visszaesőként kerül az igazságszolgáltatás elé (Hare, 2004; Virág & Vág, 1990; [URL5](#); [URL6](#)).

A tömegmédiából különösen jól ismertek azok az élet elleni bűncselekmények, ismételt nemi erőszakok, valamint sorozatgyilkosságok, amiknek az elkövetőinél pszichopátiát (illetőleg antiszociális személyiségzavart) diagnosztizáltak. A pszichopata elkövetők esetében azonban a felismerésük a legnehezebb feladat, tekintve, hogy ezek a személyek külső szemlélőként teljes mértékben átlagosnak mondhatók. Fontos ismertetőjelük, hogy cselekedeteiket a hideg, számító, racionális gondolkodás vezérli, realitásérzékük tökéletesen működik. Ez a tény gyakran okoz fejtörést a hatóságoknak, hiszen egy pszichopata elkövető teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mit követ el, így komoly döntés elé állítja a szakértőket, hogy kezelése a mentálhigiénés szakemberek, vagy a büntetés-végrehajtási intézetek feladata-e. Hervey M. Cleckley 16 kritériuma ennek az eldöntésére nem bizonyult megfelelőnek, ezért Robert D. Hare 1980-ban kidolgozta az úgynevezett Psychopathy Checklist (PCL) 22 kritériumból álló rendszerét, majd ennek továbbfejlesztéseként a PCL-Revised (PCL-R) skála 20 kritériumát a pszichopata személyiség jellemzőinek kimutatására. Mindezek alapján a kutatók levonták azt a következtetést, hogy az antiszociális személyiségzavar jellemzői a pszichopátiának csak egy részét fedik le (Hare, 2004; Körmendi & Szklenárik, 2013; Ekert, 2014).

Felhasznált irodalom

- Andorka R. (2006). *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó.
- Aronson, E. (1997). *A társas lény*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bakóczi A. (1984). *Az emberölés*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Buda B. (1985). *Az empátia – a beleélés lélektana*. Gondolat Kiadó.
- Clinard, M. B. & Meier, R. F. (2008). *Sociology of Deviant Behavior*. Thomson Wadsworth.
- Csondorné Schüller G. (1996). A kriminálpszichológia tárgya és helye a tudományok rendszerében. In Kis G. (Szerk.), *Pszichológiai Szakismeretek* (pp. 7–14). Rejtjel Kiadó.
- Ekert A. Zs. (2014). *Az élet elleni támadások kriminológiai és kriminálpszichológiai aspektusai*. Szakdolgozat. Miskolci Egyetem Büntetőjogi és Kriminológiai Intézeti Tanszék.
- Elekes Zs. (1997) Devianciák, mentális betegségek. In Lévai K. & Tóth I. Gy. (Szerk.), *Szerepváltozások: Jelentés a nők helyzetéről*. TÁRKI, 151–169.
- Fromm, E. (2001). *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó.
- Németh A. & Füredi J. (Szerk.) Lazáry J. & Somlai Zs. (Társszerk.) (2001). *A pszichiátria magyar kézikönyve*. Medicina Kiadó.
- Giddens, A. (2003). *Szociológia*. Osiris Kiadó.

- Gönczöl K. (1991). *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Gönczöl K. (1996). Devianciák, devianciakontroll, bűnmegelőzési stratégiák. In Gönczöl K., Korinek L. & Lévai M. (Szerk.), *Kriminológiai ismeretek. Bűnözés – Bűnözéskontroll* (pp. 119–134). Corvina.
- Habony J. (1986). *A beilleszkedés és a bűnözés*. Zrínyi Katonai Kiadó.
- Hare, R. D. (2004). *Kimélet nélkül. A köztünk élő pszichopaták sokkoló világa*. Háttér Kiadó.
- Kis G. (Szerk.) (1996). *Pszichológiai szakismeretek. Főiskolai jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói számára*. Rejtjel Kiadó.
- Kolozsi B. (1992). *Deviancia*. Gondolat Kiadó.
- Kósa É. (2001). A szociális fejlődés alapkérdései. In Oláh A. & Bugán A. (Szerk.), *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből* (pp. 259-326). ELTE Eötvös Kiadó.
- Körmendi A. & Szklenárik P. (2013). A pszichopátia elméletei. *Alkalmazott Pszichológia*, 13(3), 29–55.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. The Free Press.
- Münnich I. (2013). Az emberölést elkövetett személy lélektanáról. In Vókó Gy. (Szerk.), *Kriminológiai Tanulmányok 50.* (pp. 135-174). Országos Kriminológiai Intézet.
- Nyirkos P. (2005). Antiszociális személyiségzavar. In Nyirkos P. (Szerk.), *Tényeken Alapuló Orvostudomány Módszertani Ajánlások* (pp. 2044-2056). Melania Kiadóí Kft.
- Ozsváth K. (1986). A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. In Polt P. (Szerk.), *A neurózis, a pszichopátia és a bűnözés kapcsolatai. A gondatlan bűnözés kriminálszociológiai problémái* (pp. 6-24). Magyar Kriminológiai Társaság.
- Pertorini R. & Horváth Sz. (1972). *Személyiségzavarok*. Medicina Kiadó.
- Popper P. (1984). Kriminálpszichológia. In Lénárd F. (Szerk.), *Alkalmazott pszichológia* (pp. 453-498). Gondolat Kiadó.
- Ranschburg J. (1987). *Félelem, harag, agresszió*. Tankönyvkiadó.
- Rác J. (1989). *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalkori „devianciák”*. Magyar Pszichiátriai Társaság.
- Remete L. (Szerk.) (1980). *A deviáns jelenségek külföldi könyvtudalmából*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Rosta A. (2006). *Fiatalkori bűnözés és bűnmegelőzés*. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar.
- Rózsa J. & Münnich I. (1990). Erőszakos bűnözés az elmúlt negyedszázadban. In Horváth T. & Lévai M. (Szerk.), *Kriminológiai szakirodalom-gyűjtemény II. kötet (Válogatás a magyar kriminológiai irodalomból.)* (pp. 20-35). Tankönyvkiadó.
- Seeman, M. (1991). Alienation and Anomie. In Robinson, J. P., Shaver, P. R. & Wrightsman, L. S. (Eds.), *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes* (pp. 290-371). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-590241-0.50011-3>
- Simon, G. (2009). *Báránbőrben. A nyílt agressziótól a manipulációig*. Háttér Kiadó.
- Smith, E. R. & Mackie, D. M. (2001). *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó.

- Urbán R. (2004). Érzelmek. In N. Kollár K. & Szabó É. (Szerk.), *Pszichológia pedagógusoknak* (pp. 95-118). Osiris Kiadó.
- Virág Gy. & Vág A. (1990). Elméletek a bűnöző személyiségről. In Horváth T. & Lévai M. (Szerk.), *Kriminológiai szakirodalom-gyűjtemény I. kötet (Válogatás a magyar kriminológiai irodalomból.)* (pp. 312-327). Tankönyvkiadó.

A cikkben található online hivatkozások

- URL1: *Kriminálpszichológia*. <https://idegen-szavak.hu/krimin%C3%A1lpszichol%C3%B3gia>
- URL2: Róka L. (2011). *Kriminálpszichológia. Pszichológiai szakköri előadás*. http://www.budai-rfg.sulinet.hu/joomla_cms/images/cikkek/pszichologia/7kriminalpszichologia.pdf
- URL3: *Deviancia*. <https://idegen-szavak.hu/deviancia>
- URL4: *Neurózis*. <https://idegen-szavak.hu/neur%C3%B3zis>
- URL5: *Pszichopata, szociopata, antiszociális személyiségzavar*. <https://www.webbeteg.hu/cikkek/psziches/11642/antiszocialis-szemelyisegzavar>
- URL6: Boross S. (2008). *Az antiszociális személyiség kialakulása és jellemzői*. Wesley János Főiskola. http://kortefa.x-web.hu/sajat_irasok/antiszocialis.pdf

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

- Boda Z. (2021). Az emberölés kriminálpszichológiai megközelítése. *Belügyi Szemle, 69*(SI2), 9-30. <https://doi.org/10.38146/BSZ.SPEC.2021.2.1>